

Сапак Н. В.

кандидат мистецтвознавства, декан факультету мистецтв, завідувач кафедри дизайну Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв».

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МЕМОРІАЛЬНОЇ ПЛАСТИКИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. НА ПРИКЛАДІ НЕКРОПОЛЮ МІСТА МИКОЛАЄВА

Анотація. Висвітлені головні види, стилістичні особливості, тематика меморіальної пластики ХІХ – початку ХХ століття на прикладі найбільш визначних пам'яток Миколаївського некрополю.

Ключові слова: меморіальна споруда, стела, пілон, обеліск, алегорична скульптура.

Аннотация. Сапак Н.В. Тенденции развития мемориальной пластики Юга Украины ХІХ – начала ХХ ст. на примере некрополя города Николаева. Охарактеризованы основные виды, характерные особенности, тематика мемориальной пластики ХІХ - начала ХХ столетия на примере наиболее характерных памятников Николаевского некрополя.

Ключевые слова: мемориальное сооружение, стела, пилон, обелиск, аллегорическая скульптура

Annotation. Sapac N.V. The main trends of development of the memorial sculpture on Southern Ukraine of ХІХ - early ХХ century are considered in the article. As an example, it is Nikolaev necropolis. There are described the main types, characteristics, themes of the memorial sculpture on ХІХ and the beginning of ХХ century by the example of the most typical monuments of Nikolaev necropolis.

Keywords: memorial structure, the stela, a pylon, the obelisk, an allegorical sculpture.

Надійшла до редакції 19.05.2011

Постановка проблеми. Історія формування меморіальної пластики ухоче в далеке минуле часів перших рабовласницьких держав і представляє широку панораму розвитку стилів, зміну образів і форм в мистецтві різних народів. Всі меморіальні пам'ятники об'єднує специфіка призначення – передання одвічної болі людської душі, скорботи по померлих. В них звучать думки про невблаганний кінець, про смиренність перед долею, про вічність світу і швидкоплинність людського буття.

В мистецтві класицизму – часу заснування та забудови м. Миколаєва, скульптура означеної функції набула особливого розвитку. Розквіт монументальних форм у мистецтві пов'язують з історичним розвитком європейських країн. Для Росії то був час війни з Наполеоном та переможним вступом у Париж, час підготовки і повстання декабристів. Все це зумовило високий рівень національного самоусвідомлення, розквіт мистецтв особливо архітектури і монументальної скульптури.

Тема скульптурного надгробка знайшла висвітлення, головним чином, в багатотомному виданні з історії російського мистецтва під редакцією І.Е.Грбаря, зокрема в характеристиці окремих пам'яток видатних скульпторів доби російського класицизму М.Козловського, В.Демут-Малиновського, С.Піменова, І.Мартоса. Розвиток некрополістики в Україні простежується в публікаціях «Вісника» (Охорони пам'яток культури). Історію Миколаївського некрополю наведено в краєзнавчій літературі миколаївських дослідників Т.М.Губської, Ю.С.Крючкова, Н.О.Кухар-Онишко.

Результати дослідження. Меморіальні твори І половини ХІХ століття сповнені духом людяності, намаганням оцінити і прославити заслуги перед вітчизною, високі моральні якості померлих, зберегти про них світлу пам'ять. В епоху класицизму склався тип надгробка як синтез скульптури і архітектури. З надзвичайною різноманітністю було наново розроблено і переосмислено більшість взятих з античності і епохи Ренесансу форм – стела, пілон, олтар, обеліск, герма, колона, горизонтальна або пристінна плита, саркофаги.

Провідною темою у меморіальній пластичі класицизму виступає тема оплакування. На відміну від середньовічних християнських надгробків, які овіяні релігійним духом з обов'язковою присутністю головного символу – хреста, надгробки класицизму мають досить вільний характер. Стилiзовані грецькі олтарі, скульптурні алегоричні статуї геніїв, плакальниць дещо здвигають християнську символіку. Зазвичай це зображення алегоричних фігур добро чинностей, які скорботно схилилися коло домовини, муз, геніїв, плакальниць. Портрети померлих (бюст чи рельєфний профіль у медальйоні) лише супроводжували композицію як ілюстрація. Поруч із цим велику роль відігравали зображення, зазвичай рельєфні, різноманітних символів і емблем життя і смерті: крилатий піщаний годинник, палаючі чи згаслі смолоскипи, серця, зруйновані колони, мовчазні ліри, особливо задрапіровані урни різних типів.

З II половини XIX століття в надгробкову скульптуру повертається значення хреста, як головного композиційного акценту і смислового символу, що було пов'язане з загальною кризою класицизму, яка призвела до зникнення монументальних і розвитку станкових форм в тому числі в меморіальній пластиці.

Для періоду демократизації мистецтва властиво перехід від надгробка античного жертovníка до православної каплички, де головною домінантою був хрест. Іноді до такої композиції додавався портретний рельєф або бюст, виконані в досить реалістичній манері. Присутні образи Христа і янголів відповідали загальній програмі християнства.

Наприкінці XIX – початку XX століття помітним явищем стало відродження монументальних форм в архітектурі і в скульптурі. Ці зміни знайшли відображення і в меморіальних творах. Відомі скульптори звертались до створення виразних образів

Під час першої світової війни, а потім й революційних подій майже повністю зупинились усілякі роботи зі спорудження індивідуальних надгробків. Після революційна епоха знову відродила їх створення, але формування образів знаходилося вже під впливом нових духовних ідеалів.

Миколаївське кладовище вперше згадується на карті «Чертеж города Николаева и его окольностей» 1795 року. Для нього було відведено площу розміром 300х300 сажнів на східній окраїні військової слободи, який представляє неправильний прямокутник.

Саме кладовище поділене на 16 квадратних кварталів. Композиційним центром його є церква Всіх Святих, що збудована у 1807-1808 рр. за рішенням адмірала де Траверсе. 1859 року церква була перебудована і розширена. За стилістикою архітектурна композиція церкви відноситься до класицизму.

Відомо мало могил що відносяться до кінця XVIII – I половини XIX століття. Архівні матеріали та спогади донесли, що на цвинтарі поховано видатних мешканців міста, відомих діячів науки і культури: рідних В.Даля, лікаря Д.Самойловича, батька адмірала С.Макарова.

Більшість поховань які збереглися відносяться до XIX ст., точніше до другої половини. І хоча офіційно стиль класицизм існував до середини століття, в провінційних містах його ознаки проявлялися ще й в наступних десятиліттях. На миколаївському кладовищі цього часу збереглися могили громадських діячів, письменників, художників і акторів, купців, промисловців, священників, військових.

Незважаючи на значну руйнацію пам'ятників, на прикладі тих, що існують і реставровані можна прослідкувати характерні ознаки часу пізнього класицизму, еkleктики і навіть модерну.

Значними в плані розміру є **архітектурно-меморіальні споруди**. Їх небагато. Загальні ознаки – надмогильна квадратна споруда в архітектурній композиції якої поєднані елементи класицизму, ренесансу. Верхня частина будівлі представляє антаблемент доричного ордеру, що спирається в кутах

на декоративні колонки. Вхід оформлено схожою на римську тріумфальною аркою, яка спирається на величні пілони. Ренесансні здвоєні вікна на протилежних сторонах оформлені також в арки, що створює величавий ритм головних архітектурних елементів. Про функціональне призначення нагадують хрести на пілонах.

Серед подібних споруд звертає увагу склеп родини Аркасів, розташований біля південної стіни церкви в ім'я Всіх святих на місці поховання М.А.Аркаса, його дружини Софії, та їх сина відомого історика і композитора М.М.Аркаса. Каплицю побудовано 1882 року за проектом італійця У.Камбі. 1936 року сюди було перенесено останки будівника міста М.Л.Фалєєва.

Прямокутна в плані каплиця декорована колонами, пілонами, фільонками, поясками, тягами, карнизами, металевим наповненням віконних отворів. Фронтон західного фасаду прикрашений родинним гербом Аркасів.

Інтер'єр каплиці декоровано гіпсовою ліпниною (втрачена), різьбленим мармуровим постаментом та двома мармуровими горельєфами – адмірала М.Аркаса і його дружини. На протилежній від входу стіні розташовано епітафію.

В каплиці поєднано декілька стилів. В архітектоніці домінують готичні форми. Вікна і вхід запозичені в ренесансі. Загальний декор – у стилі модерн.

Значну кількість надгробкових знаків представляють **прямокутні пілони**, які звужуються доверху з завершенням у вигляді фронтонів з чотирьох сторін. Фронтони прикрашають пальмети, рослинний і стрічковий рельєф, гірлянди квітів. По сторонам стовпа може бути зображено гілки дубу і лавра, годинник з крилами, янгола, епітафію. Досить часто зустрічаються невеличкі овали – сліди від рельєфних портретних зображень померлих. Такі надгробки сімейного склепу Дзіно, немовляти І.Савельєва, надгробок на могилі героя русько-турецької війни, командира бригади «Меркурій» О.Казарського.

До такого ж типу пам'ятника слід віднести надгробок – пілон на могилі артиста М.Лоскутова-Максимова з лірою під глухою аркою, ніби аркадою класичного театру, і хрестом. Портретний рельєф артиста привертає увагу демократичною трактовкою образу. Автор продумано використав фактуру каменю: завдяки різноманітному шліфуванню і поліровці він отримав оригінальний контраст блискучого і матового відтінків на поверхні каменю.

Вплив грецьких традицій простежується в надгробку сім'ї Сторонських. Форма **античної стели** прикрашена меандром. Рельєф з фігурою жінки плакальниці запозичений з мистецтва античного Риму. Вона спирається на одне коліно, прихилившись до урни, вкритої драпірковою. Фігура виконана досить реалістично, складки її одягу пророблені детально. Символічно перевернутий смолоскип з лівої сторони урни довершує центральну композицію рельєфу. У нижній частині пам'ятника світильник – символ

смерті і потойбічного спокою. Доповнює скорботне зображення епітафія. В порівнянні з іншими пам'ятник відрізняється більш детальною проробкою рослинних, орнаментальних елементів і, особливо, скорботної постаті.

В меморіальній пластиці класицизму набув розповсюдження **обеліск**. Не виключенням є й миколаївський некрополь. Традиційна композиція такого надгробку досить лаконічна і складається, головним чином, з трьох частин. Так, надгробок сім'ї Оберемихів представляє ступінчатий постамент, середній об'єм з епітафією і обеліск. Овал з епітафією прикрашений вінком з квітів, зв'язаний внизу стрічкою. У верхній частині його раковина. Обабіч нього на скошених кутах центрального об'єму розташовані палаючі смолоскипи. Вінчає зображення стрілчата арка. Восьмигранний обеліск з рельєфним хрестом задрапірований тканиною завершує вертикальну композицію пам'ятника.

Серед пам'ятників некрополю особливе місце посідає **алегорична скульптура**, яка набула особливого розвитку в мистецтві другої половини 18 – 19 століть. Її умовно можна поділити на дві групи. До першої відносяться постаті ангелів, які стоять обіймаючи хрест з нахиленою в скорботі головою або піднятим до гори обличчям. Такі скульптури на надгробках М.Бойкіної, В.Гайдай, невідомого. Привертає увагу надгробок штурмана героїчного бригау «Меркурій» І.Прокоф'єва. На багатоступінчатому постаменті прямокутної форми, з трьох сторін якого висічені тексти, встановлено скульптуру Ангела. Фігура подана у виразному повороті з вінком в руці. Тендітність і гнучкість тіла, ритмічні рухи фігури, поєднання віртуозної обробки голови, торса, ніг обумовлює необхідність обходу пам'ятника. Динаміку додають складки одягу, підняті крила і права рука. Ретельність обробки фігури свідчать про майстерність автора.

Більш типовим для такого образу є скульптура на могилі М.Бойкіної – п'ятнадцятирічної дівчини. Ангел з хрестом в лівій руці тримає лілію – символ чистоти. Загальна композиція пам'ятника гармонійна. Пластичні достоїнства скульптури, м'яка робота в мармурі, витонченість драпіровок свідчать про його високі художні якості.

До другої групи скульптурних надгробків відносяться фігури плакальниць. Вони мають загальні риси – скорботна фігура прихилена до хреста. Такі образи встановлено на місті поховання В.Лебедевої, Т.Соменко, С.Ємець, Т.Панченко, А.Лебедевої.

Серед різноманіття меморіальних знаків найбільшу кількість складають **хрести**. Вони, як і архітектурні форми, скульптури, декоративні елементи мають багато варіантів. Але зустрічається достатньо пам'ятників, які змінили перше місце установки, тому досить складно пов'язати їх атрибутику з похованням. До таких надгробків відноситься невеликого розміру хрест латинської форми (надгробок Михайлових). Всю його площину вкрито рельєфом з квітів і зображенням якоря, це свідчить про те, що він стояв на могилі

людини пов'язаної з морською справою. Цей пам'ятник не одинокий за своєю морською тематикою.

Розповсюджені хрести на пірамідальних постаментах або колонах. Серед зображувальних елементів присутні вінки, медальйони. Доповнюють загальну композицію епітафії.

Привертає увагу хрест на могилі члена відомої сім'ї адмірала Кумані – Марії. На невисокому постаменті у вигляді стилізованої груди каміння прямокутна дошка з епітафією, поглибленням для лампади. Увінчує постамент хрест з «шипамі».

До перших десятиліть ХХ століття можна віднести і достатньо розповсюджені пам'ятники: незавершена колона з фігурним картушем і епітафією, стовбур дерева з обрубленим гіллям, «аналог» з розкритою книгою, горизонтальні плити з християнською символікою і епітафією.

Отже достатня кількість різноманітних надмогильних пам'ятників миколаївського некрополю свідчить про значний розвиток меморіальної пластики на Півдні України в ХІХ – початку ХХ століття та наслідування нею художньої традиції що існувала в цьому види скульптури.

Перелік джерел:

1. Губская Т. Погребения священнослужителей на Николаевском некрополе // IV Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. – Миколаїв: Атол, 2002. – С. 156-157.
2. Гузенко Ю. Заснування та розвиток Николаева наприкінці ХVІІІ ст. // Миколаївщина: літопис історичних подій. – Херсон: Олді-плюс, 2002. – С. 103-113.
3. История русского искусства в 12- томах //под ред. И.Грабаря. – М.: Изд. Академии наук СССР. - Т.8, Кн. I, II – 1963.
4. Ковалева О., Чистов В. Очерки истории культуры Южного Побужья. – Николаев: Тетра, 2000.
5. Крючков Ю. Град Святого Николая. Путеводитель по старому Николаеву. – Николаев, 2003.
6. Кухар-Онышко Н. Николаевский некрополь. // IV Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. – Миколаїв: Атол, 2002. – С. 154-155.